

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF BECOMING OF CRIMINAL COMMUNITIES

Ретроспективний аналіз становлення злочинних спільнот

Vasyl Maliuk

Ключові слова:

організована злочинність, злочинні спільноти, етапи розвитку, ретроспективний аналіз, кримінально-протиправна діяльність.

Keywords:

organized crime, criminal communities, stages of development, retrospective analysis, criminally illegal activity.

Постановка проблеми. Прискіплива увага до організованої злочинності загалом і до злочинних спільнот зокрема проявляються у часи радикальних соціально-економічних змін. Щодо цілісності та державного суверенітету України реальна загроза полягає в тому, що в умовах послаблення центральної влади, розриву економічного простору та централізованої державної системи управління, регіональні мафіозно-корумповані клани (власне злочинні спільноти) вже де-факто разом з націонал екстремістами порушили суверенітет та територіальну цілісність України та продовжують спонсорувати цей процес. Поряд з цим (і підсилюючи тенденцію) інтенсифікується насаджування координаторами і лідерами злочинних спільнот ідеології злочинного світу, особливо за умов ідеологічного вакууму перехідного періоду. Злочинні спільноти є специфічною закритою корпорацією, яка вносить дисфункцію у суспільне життя, переслідується та існує у стані латентної війни з «соціальним порядком». Для побудови дієвої системи протидії злочинності необхідно враховувати помилки минулого, оцінювати розвиток злочинних спільнот у контексті зміни суспільства, порівнювати їхні дії із державним заходами протидії.

Стан наукових досліджень. Аналізуючи думки науковців, можна сформулювати загальну позицію: розвиток злочинних спільнот, рівень їх впливу на суспільство має чітко виражену хвильову тенденцію. Саме таким шляхом рухається і розуміння організованої злочинності як специфічного кримінального явища. Тільки за останні декілька років воно пройшло шлях від поглядів на злочинні спільноти як на стале об'єднання осіб, які організувалися для спільної злочинної діяльності¹, до розгляду цього соціального явища як складної системи організованих злочинних формувань².

Вагомим внеском у розроблення проблематики протидії організованим злочинності, кримінально-правових ознак організованих злочинних об'єднань, зокрема і ретроспективного їх аналізу, є дослідження Ю. В. Абакумової, А. А. Вознюка, Н. О. Гурової, Л. М. Демидової, М. В. Корнієнка, Б. В. Лизогуба, З. А. Тростюк, В. В. Українця та ін.

Метою статті є визначення основних етапів становлення злочинних спільнот, вироблення власної періодизації та надання стислої характеристики кожному періоду їх розвитку.

Основний зміст. Історія виникнення та розвитку тих чи інших кримінально-протиправних феноменів має важливе значення під час проведення наукових досліджень, оскільки саме ретроспективний аналіз надає можливість встановити істинні причини формування того чи іншого кримінального правопорушення, умови, в яких воно набуває своєї актуальності, та виявити можливі засоби та заходи реагування на такого роду суспільно небезпечне діяння або інший кримінально-протиправний феномен. З огляду на це доцільним вбачається дослідження етапів розвитку злочинних спільнот на території України.

Перший етап (починаючи з кінця XVIII століття) характеризується виокремленням груп осіб, для яких вчинення суспільно-небезпечних дій було єдиним засобом існування, які складаються у певну спільноту зі своєю ідеологією та розподілом «території впливу». Складається «корпорація» волоцюг, їх соціальна група заклала початок організованим злочинності слов'янського типу і фактично являла собою прототип злочинних спільнот («Івани не помнящие родства»)³. Саме особи цієї соціальної групи стали засновником

¹ Серватко Тадеуш. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. С. 15.

² Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. М.: Норма, 1997. С. 284.

³ Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. С. 167.

«ордену» злодіїв, оскільки потребували розподілу «території впливу», певного виду спілкування, який був би незрозумілим для оточуючих, вони ж заклали підвалини злочинного «закону», оскільки і на разі вважається, що справжній злочинець не повинен мати дім, родину, працювати, співробітничати з державою (протягом кількох наступних століть авторитетні злодії звалися «Іванами»).

Другий етап (з середини XIX століття) характеризується тим, що злочинність із розвитком цивілізації сама «цивілізувалася», набувала більш постійного характеру, оформлюючись поступово в організовані злочинні угруповання⁴. Наприкінці XVIII – початку XIX століття злочинні спільноти, які спеціалізувалися на вчиненні певних злочинів, набувають стабільного характеру та професійно-організаційних форм. Члени спільноти несли покарання навіть коли у злочинах не брали участі, а тільки вважалися учасниками спільноти – тобто «зграя», «ватага» як поняття почало набувати сучасних ознак злочинних спільнот. Наприклад, у ст. ст. 923, 924 Розділу III «Про порушення громадського спокою, порядку» Уложення про покарання кримінальні та виправні установлювалася відповідальність за організацію та участь у зграї, як співтоваристві, стореному для розбоїв, підпалювань, крадіжок і т.ін. (деякий аналог сучасних злочинних організацій, банд)⁵. Ці об'єднання професійно-кримінального характеру у вигляді банд і ватаг мали за основне джерело доходів саме злочини певного виду і ці злочини вчинювалися у вигляді промислу, характеризувалися появою «общаків» як злодійських кас; систематизацією злочинного жаргону – «фені» (раніше «офені»); появою системи стигматизації – татування; складанням кодексу певних правил – «злодійського закону».

Третій етап (з 1917 р.) характеризується виникненням злочинної спільноти «ворів в законі», причому в науці та публіцистиці висловлюються різні припущення щодо її формування – від стихійного її виникнення і до навмисного її створення органами державної безпеки в місцях позбавлення волі з метою забезпечення протидії можливим об'єднанням «політичних» ув'язнених і контролю за ними⁶. Професійні злочинці – «вори в законі» суперничають з кланами «жиганів» (молоді злочинці, які завоювали авторитет на хвилі бандитизму); «колишніх» (офіцери царської армії – декласований елемент); «ссучених» (або «польських ворів», які порушили злодійський «закон»). В результаті «послаблення» злодійського закону злочинні спільноти почали налагоджувати корупційні зв'язки – науковці наводять приклади, коли злочинні клани платили кошти або надавали послуги міліцейським чиновникам з метою ухилення від відповідальності⁷. Також адміністрація пенітенціарних установ активно підтримувала «ссучених», намагаючись перемогти традиційно сильну спільноту «ворів в законі», що призводило до встановлення корупційних зв'язків між злочинними спільнотами та представниками влади.

Четвертий етап (починається з початком політичних репресій наприкінці 30-х рр. XX століття) характеризується виникненням і функціонуванням у місцях позбавлення волі злодійських кланів різної кримінальної спеціалізації; встановленням зв'язків між професійними злочинцями та репресованими («політичними»), що сприяло інфільтрації ідеології злочинних спільнот поза межами установ виконання покарань (ієрархія засуджених розповсюджується і на «волю»); значною латентизацією злочинних спільнот.

П'ятий етап (50–60 рр. XX століття) характеризується тим, що ідеологія була спрямована на заперечення наявності організованої злочинності, з відомих документів виключалися певні терміни («вори в законі», «бандформування» тощо). При порушенні кримінальних справ за наявності ознак існування зазначених організованих злочинних формувань необхідно було інформувати центральні правоохоронні органи письмовим спеціальним повідомленням, за яким проводилися службові розслідування і за їх результатами посадові особи, які «допустили» злочинну діяльність організованих формувань, звільнялися з правоохоронних органів⁸. Зазначене обумовило латентний розвиток злочинних спільнот та аморфність правоохоронної системи до лідерів злочинного світу, що надало певний «соціальний перепочинок» для організованої злочинності.

Шостий етап (початок 70-х – кінець 80-х рр. XX століття) характеризується послабленням тоталітаризму, посадові особи державних підприємств вчиняли розкрадання державної власності в особливо великих розмірах, створювали підпільні «цехи», в яких вироблялася неврахована продукція. В цих умовах значно збільшуються надприбутки осіб, які діяли у «тіньовій» економіці – біля 30 % національного продукту⁹, рівень нелегальних прибутків навіть «низових» ланок також був у 8–10 разів більший, ніж у працівників ле-

⁴ Поздняков Э. А. Философия преступления. М., 2001. С. 383.

⁵ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Уголовное уложение: Закон. Петроград: Военная типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. 514 с.

⁶ Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 187 с.

⁷ Пантюхина Г. А. Противодействие организованной преступности: криминалистические аспекты (по материалах Уральского региона): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 2002. С. 21.

⁸ Пантюхина Г. А. Противодействие организованной преступности: криминалистические аспекты (по материалах Уральского региона): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 2002. С. 23.

⁹ Серватко Тадеуш. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. С. 50.

гальної сфери¹. Концентрація прибутків привернула увагу злочинних спільнот, які стали формувати групи, основною метою яких був насильницький перерозподіл прибутків ділків «тіньової економіки». Основою існування цих груп стала злочинна діяльність, яка полягала в збиранні інформації про вчинення економічних злочинів і використанні цієї інформації для шантажу. Одночасно розпочалася зміна психології професійних злочинців, які спрямовували свою діяльність проти осіб, що жили на «нетрудові прибутки»². Тобто поява осіб, які концентрували «тіньові» прибутки, обумовила насильницький перерозподіл цих прибутків на користь злочинних спільнот, що сприяло їх швидкому розвитку.

Сьомий етап (починається у 1980-х рр. з початком перебудови) характеризується тенденцією до постійних конфліктів у формі торгових та інших угод, що здійснюються в комплексі з різними діями (включаючи погрози, шантаж, насильство), що мають на меті примусити партнера до вигідної угоди. Підприємці використовували злочинців для усунення конкурентів, контролю за партнерами і для своєї охорони, а лідери злочинного світу ставали компаньйонами підприємців, вкладаючи у бізнес власні кошти³, в результаті чого підприємці, які користувалися послугами злочинців, мали суттєві переваги щодо ведення бізнесу, оскільки їх господарські суперечки вирішувалися швидко та ефективно. Така ситуація обумовила процеси легалізації коштів злочинних спільнот та їх інфільтрацію у легальну економіку, перехід на напів-легальне становище «кримінальних авторитетів», розповсюдження злочинного впливу на значну частину соціальних відносин, внаслідок чого формуються партнерські відносини легальних підприємців з професійними злочинцями із злочинних спільнот.

Восьмий етап (з початку 1990-х рр.) характеризується наявністю кримінального лобізму на користь злочинних спільнот, інвестуванням бюджетних коштів у комерційні структури (що контролюються спільнотами) на шкоду інтересам держави, створення фіктивних СГ, безпідставні та апіорі збиткової передачі державного майна в управління приватним особам⁴. Результатом участі злочинних спільнот у перерозподілі державної власності стала: поява у злочинних спільнот могутньої фінансової та майнової бази; відкрита участь організованих злочинних угруповань у легальній економіці, а також у діяльності державних і суспільних структур; створення нових злочинних спільнот (переорієнтація старих), які взяли на себе розробку й вирішення важливих питань стратегії, тактики та ідеології економічної діяльності для криміналітету; вихід у міжнародну фінансову, торгову та виробничу сфери⁵. Злочинні спільноти створюють фінансово-комерційні структури для легалізації кримінальних прибутків, їх представники беруть участь в розподілі державної власності, «вори в законі» відмовляються від окремих традицій злочинного середовища, внаслідок чого позбавляються необхідності вчинення злочинів, переорієнтувавшись на функції злочинного керівництва та консолідації злочинного середовища.

Дев'ятий етап (з кінця 1990-х рр.) характеризується тенденцією до інтегрування представників і лідерів злочинних спільнот у владно-управлінські структури, призначення на посади в органах центрального і місцевого самоврядування осіб, які надалі приймають управлінські рішення при розподілі бюджетних коштів, матеріальних ресурсів; інвестиційних програм приватизації об'єктів державної і комунальної власності – у 1998 р. в 10 регіонах України СБУ зафіксовано 32 таких факти (зокрема, в АР Крим вони намагалися активно впливати на процеси приватизації промислових об'єктів Червоноперекіпського промвузла, Феодосійського, Керченського, Ялтинського морських портів, Феодосійської нафтоперевалочної бази, санаторно-курортного комплексу⁶. Відбувається інтегрування представників злочинних спільнот у владно-управлінські структури, утворення кількох політико-економічних груп кримінально-олігархічного типу, які намагаються встановити контроль над окремими галузями економіки держави.

На десятому етапі (з початку XXI століття) злочинні спільноти, формально дистанціюючись від політичної сфери, здійснюють приховане керівництво соціальними та економічними процесами. Наприклад, заборона азартних ігор у 2009 р. (на Україні з червня 2009 р., у Росії – з липня 2009 р.) є результатом зусиль «слов'янських» злочинних спільнот щодо усунення зі «своїх територій» кавказьких «ворів в законі» та їх угруповань, які традиційно володіли закладами азартних ігор (казино, букмекерські контори, зали гральних автоматів тощо). Водночас Росія практично відправила на батьківщину – у Грузію, діючи руками

¹ Лунеев В. В. Преступность в СССР: основные тенденции и закономерности. *Советское государство и право*. 1991. № 8. С. 10.

² Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. С. 170.

³ Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика. Одесса: *Юридический институт ОГУ*, 1996. С. 240.

⁴ Горянов Л. К., Кондратюк Л. В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. М., 1994. С. 69-70.

⁵ Мінка П. Я., Чаплинський К. О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпропетр. гуманітар. ін-т, 2007. С. 8-10.

⁶ Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія Х.: *Право*, 2009. С. 12.

«слов'янських» злочинних спільнот, значну кількість грузинських «ворів у законі», тим самим створивши суттєву проблему для керівництва Грузії. Відбувається інтегрування злочинних спільнот у фінансово-промислові групи (які накопичили достатньо капіталу, щоб впливати на внутрішню політику держави), поширення злочинного впливу на окремих представників політичних сил і ЗМІ, приховане керівництво соціальними та економічними процесами.

Одинадцятий етап (починається з 2013 р. і триває дотепер) характеризується використанням «сил» злочинних спільнот для вирішення політичних питань, перерозподілом власності фінансово-промисловими групами (рейдерські захоплення), створенням паралельних управлінських структур, які переймають на себе функції, аналогічні державним (колекторські компанії), формуванням системи «тіньової юстиції» («третейські суди»), створенням на регіональному рівні незаконних збройних формувань, які беруть участь у порушенні цілісності території України.

Висновки. Таким чином, розвиток злочинних спільнот відбувався поетапно, на кожному етапі злочинні спільноти набували певних ознак – актуальних в сучасних умовах. Починаючи з кінця XVIII століття, ця соціальна група набула наступні ознаки та якості: виокремлення груп осіб, для яких вчинення суспільно-небезпечних дій є єдиним засобом існування; злочинна ідеологія «малих соціальних груп»; розподіл «територій впливу»; «общаки» як злочинські каси; систематизація злочинного жаргону – «фені»; система стигматизації – татування; складання кодексу певних правил – «злочинського закону»; виокремлення «ворів в законі», як статусу вищої злочинної ієрархії; інфільтрація ідеології злочинних спільнот у соціум; легалізація коштів злочинних спільнот та їх інфільтрація у легальну економіку; розповсюдження злочинного впливу на соціальні відносини; створення злочинними спільнотами фінансово-комерційних структур для легалізації кримінальних прибутків; кримінальний лобізм на користь злочинних спільнот; інтегрування представників злочинних спільнот у владно-управлінські структури; інтегрування злочинних спільнот у фінансово-промислові групи; розповсюдження злочинного впливу на окремих представників політичних сил; приховане керівництво соціальними та економічними процесами в окремих регіонах; втручання злочинних спільнот у вирішення політичних питань на рівні держави; створення паралельних управлінських структур, які переймають на себе функції, аналогічні державним.

Анотація

У статті розглянуто основні етапи становлення злочинних спільнот. Запропоновано власну періодизацію та надано стислу характеристику кожному історичному періоду. Виокремлено одинадцять етапів (починаючи з кінця XVIII століття і закінчуючи сучасним періодом), кожний з яких характеризується певними ознаками: виокремленням груп осіб, вчинення суспільно-небезпечних дій у вигляді промислу; формування злочинної ідеології; розподіл «територій впливу»; створення «злочинських кас»; систематизація злочинного жаргону та системи стигматизації – татування; складання кодексу певних правил – «злочинського закону»; виокремлення «ворів в законі», як статусу вищої злочинної ієрархії; інфільтрація ідеології злочинних спільнот у соціум; розповсюдження злочинного впливу на соціальні відносини; інтегрування злочинних спільнот у фінансово-промислові групи та у владно-управлінські структури; розповсюдження злочинного впливу на окремих представників політичних сил; приховане керівництво соціальними та економічними процесами в окремих регіонах; створення паралельних управлінських структур, які переймають на себе функції, аналогічні державним.

Зроблено висновок, що розвиток злочинних спільнот (в їх сучасному розумінні) відбувався поетапно, на кожному етапі злочинні спільноти набували певних ознак (актуальних у сучасних умовах), якісні та кількісні зміни відбувалися та мали різний ступінь інтенсифікації залежно від політичних, соціально-економічних умов, наявності державної політики, спрямованої на протидію їх впливу, а також ефективності державних заходів щодо виявлення та знешкодження суб'єктів злочинного впливу.

Summary

The article deals with the main stages of formation of criminal communities. Own periodization is offered and a brief description of each historical period is given. There are eleven stages (from the end of the XVIII century to the modern period), each of which is characterized by certain features: the separation of groups of persons, the commission of socially dangerous acts in the form of industry; formation of criminal ideology; distribution of "territories of influence"; creation of "thieves' cash registers"; systematization of criminal jargon and system of stigmatization – tattoos; drafting a code of certain rules – "thieves' law"; separation of "thieves in law" as the status of the highest criminal hierarchy; infiltration of the ideology of criminal communities into society; the spread of criminal influence on social relations; integration of criminal communities into financial-industrial groups and power-management structures; the spread of criminal influence on individual members of political forces; covert management of social and economic processes in certain regions; creation of parallel management structures that assume functions similar to the state.

It is concluded that the development of criminal communities (in their modern sense) took place in stages, in each of them criminal communities acquired certain features (relevant in modern conditions), qualitative and

quantitative changes have taken place and have had varying degrees of intensification depending on political, socio-economic conditions, the existence of public policy aimed at combating their influence, as well as the effectiveness of state measures to identify and neutralize the subjects of criminal influence.

References:

1. Серватко Тадеуш. Проблеми боротьби з організованою злочинністю в Польщі та в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. К., 2002. 207 с.
2. Лунеев В.В. Преступность XX века. *Мировые, региональные и российские тенденции*. М.: Норма, 1997. 516 с.
- 3.. Основы борьбы с организованной преступностью / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. М.: ИНФРА-М, 1996. 400 с.
4. Поздняков Э. А. Философия преступления. М., 2001. 576 с.
5. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Уголовное уложение: Закон. Петроград: Военная типография Императрицы Екатерины Великой, 1916. 514 с.
6. Лизогуб Б. В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2004. 187 с.
7. Пантюхина Г. А. Противодействие организованной преступности: криминалистические аспекты (по материалах Уральского региона): дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Екатеринбург, 2002. 205 с.
8. Лунеев В. В. Преступность в СССР: основные тенденции и закономерности. *Советское государство и право*. 1991. № 8. С. 10–11.
9. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений: теория и практика. Одесса: Юридический институт ОГУ, 1996. 267 с.
10. Горянов Л. К., Кондратюк Л. В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. М., 1994. 100 с.
11. Мінка П. Я., Чаплинський К. О. Тактика розслідування злочинів, вчинених організованими групами та злочинними організаціями: навч. посіб. Дніпропетровськ: Дніпр. гум. ін-т, 2007. 221 с.
12. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія Х.: Право, 2009. 576 с.

Vasyl Maliuk,

applicant of the Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine